

УДК 159.922

А 65

Іванна АНДРІЙЧУК

ФЕНОМЕН САМОСТАВЛЕННЯ У СТРУКТУРІ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА

У статті проаналізовано феномен самоствавлення у структурі особистості підлітка. Доведено, що у підлітковому віці в розвитку самоствавлення відбуваються суттєві зміни, котрі характеризують його якісно новий рівень. Обґрунтовано, що особливістю підліткового віку є формування самостійних уявлень про самого себе і про навколишніх. Представлено результати емпіричного дослідження, які характеризують особливості самоствавлення у структурі особистості старших підлітків.

Ключові слова: *особистість, старший підліток, самосвідомість, самоствавлення, самооцінка.*

Постановка проблеми. Проблема самоствавлення особистості досить актуальна у психології. Це пов'язано з тим, що у системі життєвих відносин особистості ставлення до себе займає особливе місце. Адекватне ставлення людини до самої себе є запорукою благополучного функціонування особистості як суб'єкта суспільних відносин.

Самоствавлення реалізується через афективну складову самосвідомості, яка нерозривно пов'язана з когнітивним компонентом, оскільки саме на основі знань про себе у людини формується ставлення до власної особистості, яке може бути позитивним чи негативним, адекватним чи ні. І вже на основі самоствавлення будується модель вчинків та дій, яка і утворює поведінковий чи регулятивний компонент

самоствалення. Саме самоствалення є одним із важливих елементів самосвідомості, при цьому позитивне адекватне самоствалення є передумовою гармонійного розвитку особистості з особливими потребами та необхідною умовою її самоактуалізації.

Сучасне суспільство характеризується зростанням інтересу щодо індивідуального, особистісно-орієнтованого підходу до розвитку, навчання та виховання підлітка. Підлітковий вік є вузловим періодом формування особистості, найбільш сенситивним для розвитку зокрема самоствалення (С.Л. Рубінштейн, Д.Й. Фельдштейн). Особливої інтенсивності, розмаїтості та глибини досягає в підлітковому віці емоційна сфера. З цією обставиною пов'язаний і новий рівень розвитку ціннісного ставлення підлітків до себе. Різні його почуття, пов'язані з переживанням того, що він «відкриває» в собі, набувають суттєво нового значення в його психічній діяльності – вони стають засобом виявлення, уточнення, усвідомлення інтересів, особливим регулятором ставлення до інших людей; є також активним внутрішнім фактором процесу інтеграції емоційно-ціннісного ставлення до себе і формування самосвідомості в цілому. Самоствалення людини значною мірою визначає оцінку формування уявлень про самого себе, забезпечує прогнозування своєї соціальної ефективності і ставлення до себе оточуючих, впливає на процеси самоактуалізації, самовдосконалення, самореалізації. Це обумовлює важливість досліджень самоствалення особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Самоствалення розглядається науковцями з різних позицій: як сума емоційних компонентів (В.В. Столін [8]), феномен в структурі особистості (Т.М. Горобець), самосвідомість, самопізнання, емоційне ставлення до себе (Н.І. Сарджвеладзе [5]), як когнітивна і афективна складова, самоприйняття (К. Роджерс), самоповага (І.С. Кон), інтегральна самооцінка (У. Джемс), ієрархічна структура, яка включає часткові самооцінки (Р. Шавельзон), своєрідна особистісна риса, яка мало змінюється від ситуації до ситуації і навіть від віку до віку (С. Куперсміт, М. Розенберг), любов до себе, почуття компетенції (Л. Уелс, Дж. Марвелл).

На сьогодні достатньо широко розглянута структура самоствавлення (Б.С. Братусь, Є.Н. Волкова, Л.Я. Гозман, Д.І. Дубровський, С.Р. Пантелєєв, А.В. Петровський, Н.І. Сарджвеладзе [5], В.В. Столін [8], Н.П. Іванова, Є.І. Казакова, Г.М. Прихожан, Н.М. Толстих). В цілому автори розглядають цей феномен як такий, що передбачає два основних компоненти: раціональне ставлення до себе як суб'єкта соціальної активності («образ-Я») та емоційно-ціннісне ставлення до себе – переживання та оцінка власної значущості, що утворюють рефлексивне Я. У результаті взаємодії зазначених компонентів ставлення до себе включається в процес діяльній та особистісної саморегуляції, стимулює розвиток пізнавальної та особистісної суб'єктності людини.

Л.П. Чепіга [11] висвітлила розвиток самоствавлення у підлітковому віці залежно від способу організації навчальної діяльності за В.В. Давидовим, Д.Б. Ельконіним, С.Д. Максименком у початковій школі. О.Є. Гуменюк [1] обґрунтувала ідею розвитку позитивного самоствавлення за модульно-розвивальним навчанням А.В. Фурмана. З точки зору персонології самоствавлення трактується як душевна та практична активність особистості, спрямована на власну значущість у світі, житті, культурі, в інших та собі, на засвоєння та перетворення цих аспектів життя [4].

З поняттям самоствавлення тісно поєднана проблема творчості, оскільки вітчизняні психологи (А. Брушлинський, І. Маноха, В. Моляко, Я. Пономарьов, В. Роменець, Т. Титаренко та ін.) схильні розглядати творчу діяльність людини як «її самодіяльність, самозміну, саморозвиток». Відтак, на думку Т. Титаренко [9] недослідженими залишаються ще й питання зв'язку самоствавлення особистості з особливостями побудови її життєвої перспективи, їх взаємозв'язок.

Психологічне трактування самоствавлення полягає у його розумінні як усталеного почуття, що виникає на основі самосприйняття, самооцінки, Я-образу та оцінки значущого оточення. На рівні свідомості самоствавлення проявляється у поведінці та діяльності як глобальне почуття «за» або «проти» самого себе у формі самоповаги, аутосимпатії, самоінтересу, очікуваного ставлення з боку навколишніх. Саме у

підлітковому віці у розвитку самоствавлення відбуваються суттєві зміни, котрі характеризують його як якісно новий рівень. Становлення цього рівня відбувається у напрямках інтегрування образу самого себе, «переміщення» його із середини назовні. Тому *метою статті* є аналіз результатів теоретичного обґрунтування та емпіричного вивчення основних особливостей самоствавлення у структурі особистості старших підлітків.

Онтогенетично процес розвитку самоствавлення має динамічну поетапну природу становлення. По-перше, формування самоствавлення або Я-образу виникає на підґрунті пізнавальних уявлень особи про себе і ставлень до неї інших. Тут важливого значення набуває процес сприйняття, внаслідок чого з'являється знання про те, що «Я» є. Це означає, що у підлітка виникає уявлення про себе, власне місце у житті. По-друге, розвиток самоствавлення спричинений накопиченням різноманітної інформації про себе (наприклад, «Я – хлопчик, син, друг», «Я – дівчинка, донька»). Це формує статусно-рольову позицію, забезпечує виникнення у підлітка перших самооцінкових суджень, завдяки яким з'являється інформаційне об'єднання різних Я у певну схему [2]. Усе це відбувається, з одного боку, через когнітивний формат, а саме за допомогою процесів сприймання (наприклад, відображення звернення інших до «мене»), пам'яті (запам'ятовування різної реакції оточення, їхніх оцінок), логічних форм мислення (схильність оцінювати себе так, як це роблять інші), з іншого – під час емоційного відображення дійсності.

Одним із механізмів самопізнання підлітками самих себе, свого внутрішнього світу є особистісна рефлексія. На відміну від логічної рефлексії, яка спрямована на вирішення завдань, особистісна рефлексія розуміється, як діяльність особистісного самопізнання, як особливий дослідницький акт, при якому особистість не просто досліджує свій внутрішній світ, але ще при цьому досліджує себе як дослідника. Феноменом особистісної рефлексії є рефлексивні очікування, які розуміються як уявлення особистості про те, що про неї думають люди її кола, інші люди. Результати самопізнання і самоспостереження, до яких вдається підліток дуже часто, фіксуються в його самооцінці.

Уявлення індивіда про самого себе, як правило, здаються йому переконливими незалежно від того, чи ґрунтуються вони на об'єктивному знанні або суб'єктивній думці, чи є вони адекватними або ж помилковими [6].

Орієнтація у підлітковому віці на безпосереднє оцінювання себе, як своїх внутрішніх характеристик, так і зовнішності пов'язана передусім з прагненням підлітка до самостійності та незалежності, із самоповагою, вимогливістю до себе (Є.І. Савонько). Характерна для молодшого школяра рівновага позитивних і негативних самооцінок поступається місцем різкому невдоволенню собою вже у підлітковому віці, яке поширюється як на навчальну діяльність, так і на всю систему взаємин з навколишніми. Можна говорити про своєрідну кризу самооцінки.

Н.Є. Трофименко вказує на те, що не варто ототожнювати самооцінку і самоствавлення: оцінка себе веде до певного самоствавлення, задає імпульс останнього. Особистість може любити себе, незважаючи на те, що самооцінка її низька за певними важливими якостями, і, навпаки, незважаючи на те, що самооцінка особистості висока, вона може ставитися до себе з антипатією. Особистісний комфорт чи дискомфорт, самоприйняття, задоволеність собою є похідними від самооцінки [10].

Специфічною особливістю підліткового віку є те, що саме цей період, коли ще тільки формуються самостійні уявлення про самого себе і про навколишніх, підліток є неперевершеним мрійником. І саме тому, в цей період найкращим чином можна впливати на формування позитивних налаштувань на життя та уявлень про себе. При цьому, слід пам'ятати, що підлітки потребують доброзичливої і тактовної підтримки з боку дорослих, яка б давала змогу реалізувати їхнє прагнення до самостійності. Любов, тепло і прийняття вкрай важливі в плані розвитку високого рівня позитивних якостей самоствавлення. Тому потрібно допомагати підлітку в цей складний період дорослішання, а для цього, перш за все, потрібно встановити з підлітком щирі довірливі відносини. Своїм ставленням дати зрозуміти, що його

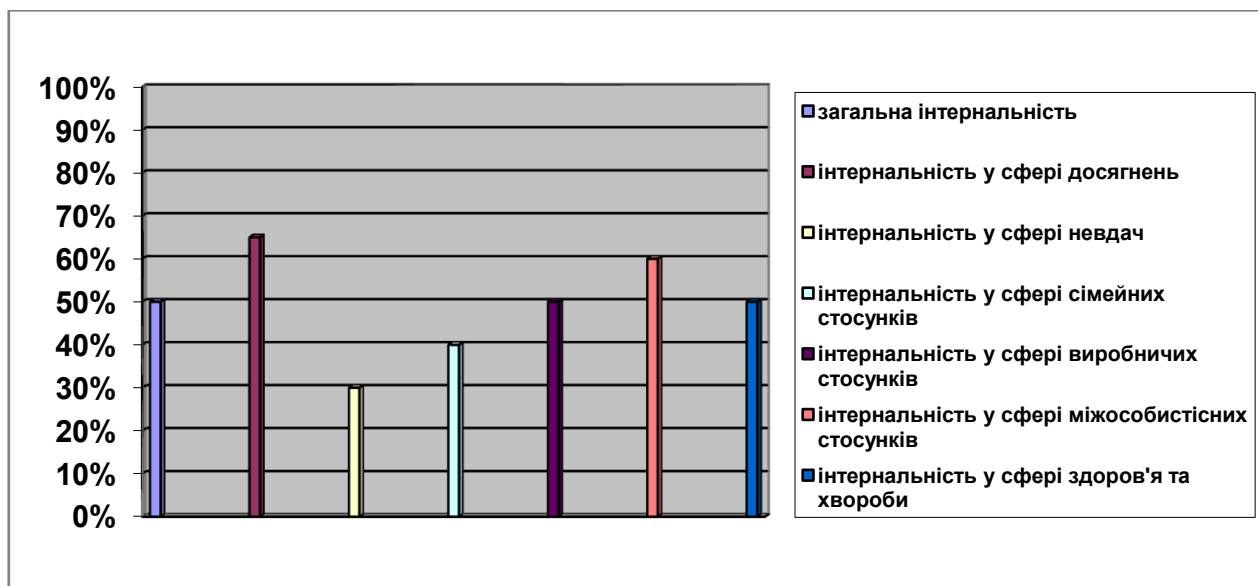
розуміють і поділяють його переживання, цінують і поважають його, приймають таким, яким він є.

У сучасному динамічному суспільстві ефективно розв'язання актуальних завдань соціального і професійного самовизначення, соціальної адаптації, життєвої самореалізації підлітків передбачають наявність в особистості високого рівня самостійності, здатності до пошуку конструктивних рішень, здійснення вибору. Усе це може бути забезпечено лише за умов відповідного рівня зрілості її самосвідомості. Підлітковий вік є сенситивним до становлення системоутворювальних компонентів самосвідомості людини («Я-образу», «Я-концепції»), її духовного зростання. Саме тому основним завданням соціалізації особистості в підлітковому віці стає утвердження позитивних, сприятливих психолого-педагогічних умов розвитку самосвідомості підлітків, що в результаті сприяє позитивному ставленню підлітка до себе.

Для дослідження особливостей самоствавлення старших підлітків, виявлення різних аспектів прийняття-неприйняття ми провели емпіричне дослідження. Відповідно до його завдань було підібрано психодіагностичний інструментарій. Зокрема, використані тест-опитувальник самоствавлення В.В. Століна – С.Р. Пантелєєва, методика діагностики рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера та методика дослідження самооцінки особистості та визначення індексу задоволення собою Q-сортування В. Стефенсона. Дослідження проводилось серед учнів 8-х класів загальноосвітніх шкіл м. Тернополя. Вибірку склали хлопці та дівчата віком 13 – 14 років у кількості 60 респондентів.

За методикою діагностики рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера до уваги брали показники, що перевищували показник 5,5 стевів, який у свою чергу свідчив про наявність того чи іншого виду інтернальності у структурі поведінки підлітка. Отримані кількісні результати подані у вигляді діаграми (див. рис. 1).

Так, у 50 % респондентів присутній інтернальний локус контролю, що засвідчує високу міру відповідальності за події, що трапляються у їхньому житті, можливість самостійно контролювати та керувати

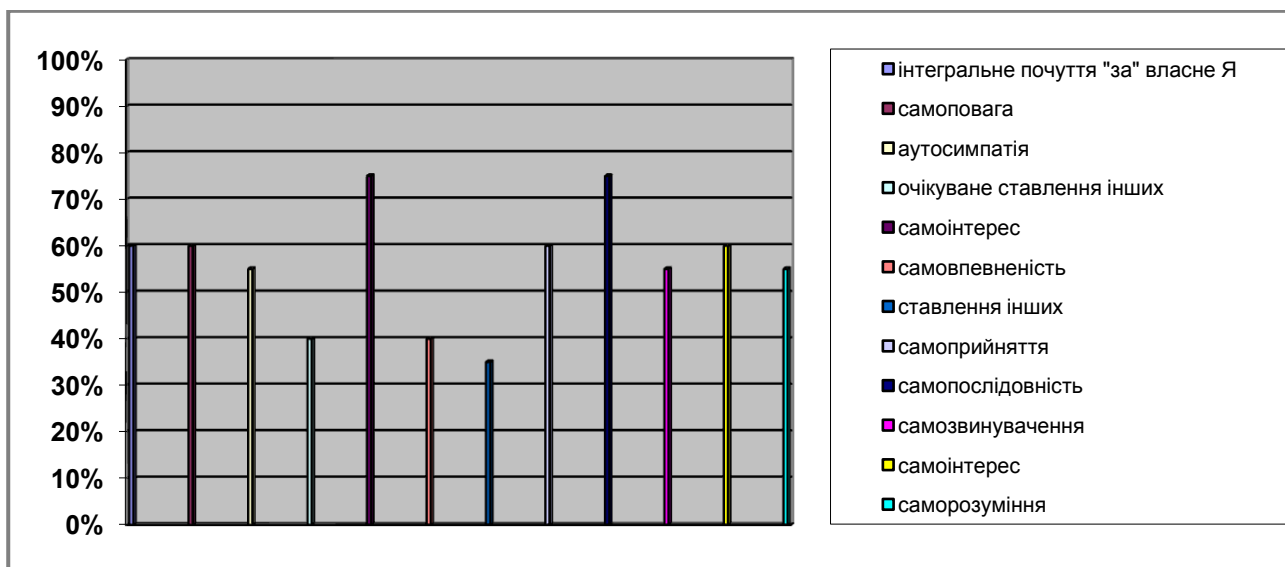

Рис 1. Динаміка розподілу результатів рівня суб'єктивного контролю підлітків

своїм життям, не перекладаючи відповідальність на інші зовнішні чинники. 60 % досліджуваних вважають, що особисті досягнення та успіхи є лише результатом власних зусиль, старань, проте у сфері невдач лише 30 % респондентів приписують відповідальність собі у виникненні негативних подій чи ситуацій, у решті випадків – підлітки орієнтуються на певне невезіння, чи провину інших людей. Інтернальність у сімейних взаєминах передбачає, що 40 % досліджуваних підлітків здатні брати на себе відповідальність за події, що виникають у сімейному колі, приписують собі значущість у виникненні різного роду ситуацій. В інших випадках, підліток може відокремлювати себе від членів сім'ї, не бажаючи брати участь у вирішенні сімейних конфліктів чи інших подій, при цьому вважаючи, що члени сім'ї є причиною виникнення цих важливих подій. У сфері виробничих (навчально-виховних) стосунків 50 % досліджуваних вважає, що власні дії є важливим чинником життя колективу (класу), які також впливають на клімат, стосунки. У міжособистісних взаєминах підлітки орієнтуються на власну активність, ініціативність, що, як вони вважають, є результатом позитивних та доброзичливих стосунків (60 % досліджуваних). У сфері здоров'я респонденти в більшій мірі приписують факт здоров'я та хвороби лише власним діям та поведінці, вважаючи,

що самі керують та контролюють ці процеси. Результати методики підтвердили, що підлітки вбачають у собі основний «осередок» керування власним життям.

Різні аспекти самоствавлення старших підлітків відобразив тест-опитувальник самоствавлення В.В. Століна – С.Р. Пантелєєва. Результати отримані за цією методикою представлено у вигляді діаграми (див. рис. 2).

Рис 2. Розподіл різних аспектів самоствавлення старших підлітків

В цілому, досліджувані підлітки приймають себе, знаючи як позитивні, так і негативні сторони своєї особистості, що відповідає інтегральній оцінці власного «Я». На це вказали 60 % респондентів. Відповідно, для них характерна віра в свої сили та можливості змінити себе і зовнішні обставини, контроль власного життя, повага до самого себе. Аутосимпатія досліджуваних фіксує цілковите прийняття себе, довіру до себе (55 % досліджуваних). У досліджуваних підлітків меншою мірою (40 %) проявляється очікуване ставлення інших, що може характеризувати як відсутність цілковитої спрямованості на думку інших, прийняття інших чи очікування позитивного чи негативного ставлення до себе навколишніх. Значний відсоток респондентів (75 %) вказує на зацікавленість власною особистістю, на інтерес до власних думок та почуттів, бажання розуміти себе та

вдосконалюватись, бути впевненим у цікавості для інших. Само-впевненість досліджуваних підлітків спостерігається у 40 %, що відображає їхню впевненість у власних силах і самих собі, переконаності у своїй досконалості та відсутності ймовірних помилок та хибних рішень. Це в подальшому несе в собі позитивний результат вирішення проблемних ситуацій, оскільки спонукає підлітка вірити у власні сили та здібності, не дає змогу зупинятись на досягнутому. Прийняття підлітками себе спостерігається у 60 % респондентів, що вказує на позитивне ставлення суб'єкта до власних особистісних надбань незалежно від оцінки оточення, їхнього схвалення та передбачає прийняття як своїх позитивних, так і негативних рис характеру. 75 % підлітків вказують на здатність до самопослідовності та самоуправління. Це дає змогу їм попередньо визначитись із шляхами подолання труднощів, поступово рухатись у напрямку цілеспрямованого вирішення проблемної ситуації та здійснювати постійний контроль за собою та сферами свого життя.

Поряд з прийняттям себе підлітками, у 55 % обстежуваних спостерігаються прояви самозвинувачення, що набувають характеру низької самооцінки, баченням себе за перевагою недоліків та бажанням змінити себе. У половини обстежуваних (55 %) присутнє розуміння себе, своїх потреб, бажань, своїх реальних та потенційних можливостей.

Прослідковується досить високий рівень прийняття себе старшими підлітками, прояв схвалення сторін власної особистості, зацікавлення власним внутрішнім світом. Ставлення інших цілком не впливає на поведінку підлітка, не зумовлює його емоційний та поведінковий стан. Варто зазначити, що у підлітків присутнє певне розуміння себе, своїх особливостей, розуміння свого внутрішнього стану. Негативний симптомокомплекс прослідковується у поведінці підлітка власне через самозвинувачення, бачення себе через недоліки і нереалістичні бажання змінитись.

Результати методики дослідження самооцінки особистості та визначення індексу задоволення собою Q-сортування В. Стефенсона підтвердили те, що у частини досліджуваних підлітків присутні

прояви заниженої самооцінки та слабе уявлення про наявні риси власної особистості.

Висновки. Отримані результати комплексного емпіричного дослідження показують, що підлітки в цілому приймають власну особистість, досить адекватно ставляться до себе. У них спостерігається неабиякий інтерес до власної особистості, бажання пізнати себе та вдосконалитись. Проте присутні аспекти самозвинувачення (55 %), бачення переважно своїх недоліків. Відповідно, спостерігаються прояви заниженої самооцінки (10 %) та недостатньо обґрунтованого уявлення про власні риси. Усе це створює ситуацію нерозуміння себе та детермінує потребу в особистісних самозмінах у 45 % респондентів, бажання себе пізнати.

Важливість формування позитивного ставлення підлітків до себе передбачає можливість відчувати особистісний комфорт, почуття гордості, власної гідності, поваги. Становлення власного «Я», саморозвиток відбувається на фоні прийняття себе і цілісного позитивного ставлення до себе. Якщо ж у ставленні до себе в підлітка переважає негативне самоствавлення, то це призводить до розвитку почуття нерозуміння себе, неприйняття, що порушує процеси збалансованості між «Я-концепцією» та реальною поведінкою, провокує внутрішні конфлікти особистості.

З метою формування позитивного ставлення старших підлітків до самих себе, гармонізації їх особистості, бажання пізнати себе краще та вдосконалитись, варто організувати тренінг, який, на нашу думку, дасть змогу якісно підвищити рівень їх самоприйняття та самооцінки, сприятиме особистісному зростанню, що є *перспективною* подальших наукових розвідок.

Література

1. Гуменюк О.Є. Психологія Я-концепції / О.Є. Гуменюк. – Тернопіль : Економічна думка, 2002. – 186 с.
2. Кольшко А.М. Психология самоотношения : учеб. пособие / А.М. Кольшко. – Гродно : ГрГУ, 2004. – 102 с.
3. Левченко І.М. Зміни себе сам : розробка корекційних занять / І.М. Левченко // Шкільному психологу. Усе для роботи. – 2010. – № 6. – С. 27 – 36.

4. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості / С.Д. Максименко. – К. : ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.
5. Сарджвеладзе Н.И. Личность и ее взаимодействие с социальной средой / Н.И. Сарджвеладзе. – Тбилиси : Мецниереба, 1989. – 204 с.
6. Собкин В.С. Структурные компоненты Я-концепции подростка / В.С. Собкин, О.С. Маркина // Вопросы психологии. – 2008. – № 5. – С. 44 – 53.
7. Старовойтенко Е.Б. Модели развития индивидуального отношения к себе / Е.Б. Старовойтенко // Мир психологии. – 2011. – № 1. – С. 55 – 69.
8. Столин В.В. Самосознание личности / В.В. Столин. – М. : Изд-во МГУ, 1983. – 284 с.
9. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т.М. Титаренко. – К. : Либідь, 2003. – 376 с.
10. Трофименко Н.Є. Ціннісне ставлення до себе як чинник особистісного розвитку в підлітковому віці [Електронний ресурс] / Н.Є. Трофименко – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/PNR_2006/Psihologia/5_trofimenko%20n.je.doc.htm
11. Чепіга Л.П. Розвиток Я-концепції в підлітковому віці в залежності від засобу організації учбової діяльності у початковій школі : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Л.П. Чепіга. – Одеса, 2002. – 20 с.

Андрийчук Иванна. Феномен самоотношения в структуре личности подростка. В статье проанализирован феномен самоотношения в структуре личности подростка. Доказано, что в подростковом возрасте в развитии самоотношения происходят существенные изменения, которые характеризуют его качественно новый уровень. Обосновано, что особенностью подросткового возраста является формирование самостоятельных представлений о самом себе и об окружающих. Представлены результаты эмпирического исследования, которые характеризуют особенности самоотношения в структуре личности старших подростков.

Ключевые слова: личность, старший подросток, самосознание, самоотношение, самооценка.

Andriychuk Ivanna. Phenomenon of Self-Attitude in the Structure of Teenager's Personality. The article analyzes the phenomenon of attitude to oneself in the structure of personality of the young person. The content of the phenomenon of attitude to oneself of personality in life relationships is shown up. It is noted that attitude to oneself is one of the important elements of self-awareness. It is also noted that a positive

adequate attitude to oneself is a prerequisite for harmonious development of the personality with special needs and necessary condition for self-actualization. It is proved that considerable changes in the development of attitude to himself are taken place in the adolescence which characterize his qualitatively new level. The mechanisms of adolescent self-discovery of his inner world are characterized. It is proved that a feature of adolescence is the formation of self-perceptions about oneself and about others. The results of an empirical study characterizing features of samostalna in the structure of personality older teens are presented. The importance of building positive relationships adolescents to itself, which implies the ability to feel personal comfort, a sense of pride, of dignity, of respect is described.

Key words: personality, older teenager, self-consciousness, self-attitude, self-estimation.